

Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar

Editörler
Aydın Erön
Emre Erdan

Doğudan Batıya
70. Yaşında Serap Yaylalı'ya
Sunulan Yazılar

Editörler
Aydın Erön
Emre Erdan

Doğudan Batıya
70. Yaşında **Serap Yaylalı**'ya
Sunulan Yazılar

Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar

Editörler

Aydın Erön
Emre Erdan

Yayımlayan

Şükrü Devrez

Tasarım ve Uygulama

İsmet Filizfidanoğlu

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.

Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara

Tel: 0312 419 85 67 / Sertifika no: 20193

www.bilginkultursanat.com / bilginkultursanat@gmail.com

ISBN: 978-605-9636-70-4

© 2019

Bütün hakları saklıdır

Bu kitapta yayınlanan makalelerdeki bilimsel içerik ve etik ile ilgili tüm sorumluluklar yazarlarına aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Baskı:

Matsa Basımevi

İvedik O.S.B., Matbaacılar Sitesi 1514. Sokak No: 42

Yenimahalle/ANKARA

Telefon: 0312 395 20 54 Faks: 0312 395 20 54

Doğudan Batıya
70. Yaşında **Serap Yaylalı**'ya
Sunulan Yazılar

Editörler
Aydın Erön
Emre Erdan

ÖNSÖZ

Eşimin armağan kitabına önsözü benim yazmam istendi; Kişi için önsöz yazmak zordur; ancak yazmam gereken herhangi birisi değil eşimdi. O nedenle ben kendisi için ne yazacağımı açıkçası bilemedim. Söylenecek o kadar çok şey var ki hangisini yazayım.

Kendisiyle bizim hayat yolculuğumuz 1972 yılında başladı. O sene ben 1416 sayılı yasaya göre yurt dışında eğitim gördüğüm için zorunlu görevle İzmir Arkeoloji Müzesine atandım. Bazı işlerim nedeniyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü rahmetli Dr. Nezih Fıratlı'nın yanında idim, kendisiyle ilk kez orada karşılaştım. İstanbul'daki tesadüfi bir karşılaşma sonrasında yolumuz İzmir'de yine keşişti. O zamanlar kendisi Manisa Arkeoloji Müzesinde görevdeydi. Müzedeki arkadaşlarla zaman zaman çevredeki müzelere ziyaretler yapıyorduk; bunlardan biri de Manisa'ya oldu. Orada ziyaretçileri olarak hoş karşılandık ve döndük. Daha sonra ben vatani görevimi yapmak üzere Nisan 1973 yılında İzmir'den ayrıldım. Daha sonra başka bir karşılaşmamız olmadı.

Vatani görevim Kıbrıs barış harekâtı nedeniyle biraz uzatıldı, bir ay da iznim yandı. Sonrasında ben 1974 yılı kasım ayında Erzurum Atatürk Üniversitesinde göreve başladım. Arkeoloji Bölümü yeni kurulduğu için yeterli çalışma ortamı oluşmamıştı; tüm arkadaşlar birlikte bölüm için bir şeyler yapmaya çalışırken daha önceden tanıştığımız için kendisine bir kart yazıp halimden şikâyetlerde bulundum. Cevap geldi, babası subay olduğu için bir zamanlar Erzurum'da bulduklarını ve oraların güzelliğinden bahsediyordu. 1975 yılı yaz aylarında doçentlik tezim için malzeme toplamak için İzmir'e müzeye uğradım. Arkadaşlarla sohbet ederken kendisi idari işlerle ilgili bir zarfı almak için oraya geldi. Tesadüfler üst üste gelince bende de daha önceden oluşan düşünceler kafamı kurcalamaya başlamıştı. Oradaki arkadaşlardan biri kendisine bak sana talip geldi gibi beyanda bulundu ve geçtik. Sonra ben düşünüp taşınıp müzede konuşulan şakanın gerçek olduğunu söyledim ve düşünmesi için süre verdim. Daha sonra annesi ve ablası ile konuştuktan sonra karar verebileceğini söyledi. Bütün bunlardan başarıyla geçtikten sonra aynı yılın Aralık ayında evlendik.

O yıl, yirmi yıl kadar süren Erzurum maceramız başladı. Güzel, fakat zor yıllar geçirdik. Ben, 1979 yılında doçent oldum. Kendisi bu arada sıkıntılı dönemlerin ardından müze müdürü oldu ve bu arada yüksek lisans yaptı. Mutlu bir şekilde müze müdürlüğü yaparken ortam onun daha fazla kalmasına uygun olmadığı için üniversiteye araştırma görevlisi olarak atandı ve bu arada doktora çalışmalarını tamamladı.

1994 yılında benim Aydın Adnan Menderes Üniversitesine dekan olarak atanmam sonrasında Aydın'a yerleştik. Bu arada kendisi doçent ve profesörlük gibi akademik aşamaları başarıyla geçerek, çocuklarımızın ilgiye en çok ihtiyaç duydukları zamanda hem bir anne, hem de bir öğretmen gibi onların eğitimi ile olağan üstü bir gayretle uğraştı ve onların iyi bir eğitim görmeleri konusunda da başarılı oldu.

Eşim sadece büyük idealler peşinde koşup, başaramadığı zaman umudunu yitiren birisi değildir. Onun için, yaptığı işin çok küçük veya büyük olması değil, ısrarlı doğru yöntemlerle çalışarak, küçük adımlarla kabul edilebilir bir başarı olması önemlidir. Doğru sonuca ulaşırsa dahi çalışmasını hemen bitirip bir kenara atmaz, yine de sorgulamaya devam eder. Önemli olan yaptığı işin doğruluğuna önce kendisi inanacak, sonra diğerleri...

Kendisi sadece iyi bir bilim insanlığı ve anne olmak yanında çok da sosyal birisidir. Tanıştığı ve tanıdığı kişilerle de sürekli iletişim halindedir. Arandığı zaman da son derece mutlu olur. Bunların sonucu da sosyal çevresinin çok geniş olmasıdır. Kısacası eşim, Serap Yaylalı benim için budur. Yazdıklarım onun ve ilişkilerimizin kısacık bir özetidir.

Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

Aydın-2019

EDİTÖRLERDEN

Elinizde tuttuğunuz eser, sırasıyla 2000 ve 2003 yıllarında kapısından girdiğimiz Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü emekli öğretim üyesi ve uzun yıllar bölüm başkanlığı görevini sürdürmüş hocamız Prof. Dr. Serap Yaylalı adına, oluşumuna küçük de olsa katkıda bulunduğumuz vefa borcumuzdur. Hocamızla gerek akademi gerekse Tralleis ve Çakırbeyli-Küçüktepe Höyük kazıları aracılığıyla arazi çalışmalarında uzun yıllar geçirme fırsatına sahip olduk. Beraber geçirdiğimiz yıllar boyunca, müze müdürlüğünden, üniversiteye uzanan yolda, akademik ve idari tecrübelerini bizlere büyük bir şevkle aktaran hocamızın anlatı ve öğretilerinin değerini bugünlerde daha iyi anlıyoruz...

Prof. Dr. Serap Yaylalı onuruna oluşturulan bu armağan kitabı, kuşaklar bütünleşmesini sağladığı için mutluyuz. Çalışma içerisinde Prof. Dr. Serap Yaylalı'nın dostları, meslektaş ve öğrencilerinin birbirinden değerli çalışmaları yer almakta, her bir eser Anadolu Arkeolojisi'ne alanında önemli katkılarda bulunmaktadır. Armağan kitabı vesilesiyle çalışmaya katkıda bulunan bilim insanları adına hocamız Prof. Dr. Serap Yaylalı'ya mutlu, huzurlu ve sağlıklı bir ömür diler, dokunduğu ve hayatını değiştirdiği her bir öğrencisi adına teşekkür ederiz.

Aydın ERÖN - Emre ERDAN

Aydın-2019

İÇİNDEKİLER

Pedesa Açık Hava Kutsal Alanı	1
Adnan Diler-Serap Topaloğlu	
Sinop Müzesi Geç Antik Çağ Cam Bilezikleri	17
Akın Temür-Fevziye Eker	
Orta Kazakistan'ın (Saryarka) Tarihi Coğrafyası	35
Ali Yalçın Tavukçu-Sergazy Sakenov	
Stratonikeia Gymnasion Propylon Kilisesi Opus Sectile Zemin Döşemesindeki Bozulmalar ve Malzeme Özellikleri	49
Ali Yaşar-Bilal Söğüt	
Erken Tunç Çağ'da Geçiş Noktasındaki Kilit Bölge: İç Kuzybatı Anadolu ve Kültürel Kimlik Tanımı	65
Asuman Kapuci	
Konsol Frizli Roma İmparatorluk Dönemi Tapınakları Üzerine Gözlemler	81
Aydın Erön	
Coğrafyanın Güneydoğu Anadolu MÖ 5-3. Bin Yerleşim Sistemlerine Etkisi	103
Ayşe Tuba Ökse	
Palmye'nin Sembolik Anlamı ve Antik Dönem Sanatına Yansıması	123
Banu Yılmaz	
Gre ve Roma Dünyasında İris (Süsen) Bitkisi	139
Bilge Yılmaz Kolancı	
Lidya Bölgesi'nde Bir Frig Kaya Mezarı: Karaköy Deliktaş Kaya Mezarı	151
Celal Şimşek-M. Tuncay Özdemir	
Neonteikhos Terrakottaları	167
Emel Dereboylu Poulain	
Tisna'nın Nehir Tanrısı: Tisnaios	203
Emre Erdan	
Hellenistik Dönem Yönetici Kültünün (Ruler Cult) Ortaya Çıkışı ve Simgeleri	219
Fatma Bağdatlı Çam	
Oryantalist İmgeler Açısından Cenevreli 'Türk Ressam' Jean-Étienne Liotard	231
Hacer Sibel Ünalın	
İstanbul Büyükçekmece Lagünü'nde Jeoarkeolojik Bulgular Işığında "Kesici Sürtme Taş Aletler"	261
Hakan Kaya-Ayberk Enez-Şengül Aydıngün-Oktay Özdemir	
Türk Kültüründe Kurgandan Türbeye Dönüşen Mezar Geleneği ve Bayburt Dede Korkut Türbesi	277
Haldun Özkan-Süleyman Çiğdem	

Parthenostan Gynaikosa Geçiş Ritüeli ve Mitolojik Bir Figür Olarak Daphne.....	295
Hüseyin Üreten	
Doğu Anadolu – Kuzeybatı İran Kura-Aras Halklarının Sosyal Yapısına Dair; Ölü Gömme Verileri Üzerine Gözlemler	319
Mehmet Işıklı-Umut Parlütı-Parisa Teimourpour Torabı	
Urartu Mimarisinde Taş İşçiliği	337
Mehmet Karaosmanoğlu	
Akhisar, Karahöyük Dağı Yüzey Araştırması Kapsamında İncelenen Çamaltı II Mevkii ve Lydia Seramikleri	351
Merve Sultan Çakan	
Myrina ve Gryneion Antik Kentleri 2018 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması (Mygar) Çalışmaları (4. Sezon)	361
Murat Çekilmez	
Gotlar Efes ve Magnesia Önünde	385
Mustafa Büyükkolancı	
Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Işığında Abdullah Paşa Sebili.....	395
Mükerrem Kürüm	
Tisna-Sarıkale Tepe Kaya Mezarı.....	421
Nihan Aydoğmuş	
Zeytinliada Kera-Panagia Baitylos'u.....	439
Nurettin Öztürk-Berna Kavaz Kındığılı-Gencay Güloğlu	
Batı Anadolu Aşağı Büyük Menderes Havzası ETÇ Köy Yaşamından Kesit: Çakırbeyli-Küçüktepe Höyük	453
Özlem Tütüncüler Bircan	
Gökhöyük Akhaimenid Kaseler	465
Ramazan Gündüz	
M.Ö. 9. Bin Yıl Sonunda Girmeler Mağarası	485
Turan Takaoğlu-Taner Korkut	
Denizli Ovası'nda İthal Bir Grup: Kırmızı Astarlı, Parlak Perdahlı, Motifli Saklı Astar Bezemeli Seramik	501
Umay Oğuzhanoğlu	
Greko Roman Gastronomisini Deneyimlemeye Yönelik Bir Tur Önerisi	511
Vedat Acar-Kağan Karaosmanoğlu	
Son Dönem Kazılılarıyla Tanımlanan Yeni Bir Yapı: Alabanda Doğu Hamamı.....	531
Zerrin Aydın Tavukçu- Mesut Ceylan-Sinem Coşkun-Kasım Eker	
XIX. Yüzyıl Erzurum Çeşmeleri	547
Zerrin Köşklü	

Prof. Dr. Serap YAYLALI

Kişisel

Doğum Yeri ve Tarihi: Muğla, 02.09.1949.

Uzmanlık Alanı: Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi.

Yabancı Dil: İngilizce, Almanca.

İlköğretim: Yenimahalle Öğretmen Kubilay İlkokulu, Ankara, 1960.

Ortaöğretim: Karşıyaka Kız Lisesi, İzmir, 1966.

Lisans: Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, ANKARA 1971. Lisans Tezi: “Boyalı Frig Seramiği” (Danışman, Prof. Dr. Tahsin Özgüç)

Y. Lisans: Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Atatürk Üniversitesi, ERZURUM 1986. Yüksek Lisans Tezi: “Erzurum Müzesi’ndeki Urartu Bronz Kemerleri” (Danışman, Prof. Dr. Fahri Işık)

Doktora: Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Atatürk Üniversitesi, ERZURUM 1993. Doktora Tezi: “İ.Ö.II Bin Doğu Anadolu Boyalı Seramiği” (Danışman, Yrd. Doç. Dr. Nurettin Koçhan)

Yrd. Doç. Dr: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü AYDIN, 1995-2003.

Doç. Dr: Arkeoloji Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN. 28 Nisan 2003-2008.

Prof. Dr. Arkeoloji Bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN. 23.12.2008-2017.

Emekli: 2017.

Görevleri

Lisan Bilir Devlet Memuru: Ankara Telefon Başmüdürlüğü, Milletlerarası Servisi 1970-1971.

Arkeolog: Kültür Bakanlığı, Bergama Müzesi Müdürlüğü 1971-1972.

Arkeolog: Kültür Bakanlığı, Manisa Müzesi Müdürlüğü 1972-1973.

Arkeolog: Kültür Bakanlığı, İzmir Müzesi Müdürlüğü 1974-1975.

Arkeolog: Kültür Bakanlığı, Erzurum Müzesi Müdürlüğü 1976-1981.

Müdür: Kültür Bakanlığı, Erzurum Müzesi Müdürlüğü 1981-1991.

Koruma Kurulu Büro Müdür Vekili: Kültür Bakanlığı, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Koruma Kurulu Büro Müdürlüğü 1984-1987.

Bakanlık Temsilci Üyesi: Kültür Bakanlığı, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 1987-1991.

Kültür Bakanlığı Sorumlusu: Japonya'nın Osaka, Fukuoka ve Şimonese kentlerinde açılan "Topkapı Sarayı Hazineseleri-Osmanlı Medeniyeti'nin Haşmeti" başlıklı sergide görev alınmıştır. 1988-1989.

Öğretim Görevlisi: Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 1991-1994.

Bölüm Başkanı: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.1995-2000.

Yrd. Doç. Dr: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 1995-2003

Doç. Dr: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 28 Nisan 2003-2008.

Koruma Kurulu Üyesi ve Başkanı: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 2000-2005.

Bölüm Başkanı: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. 2004-2006.

Koruma Kurulu Üyesi: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu. 2006-2009.

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü. 10.04.2007-17.10.2007.

Arkeoloji Bölüm Başkanı: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. 01.05.2008-2017.

Akademik Bilim Kurulu Üyelikleri

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu, 2010.

Akademik Bilimsel Danışmanlık

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010._

Kazı Çalışmaları

Katıldığı Kazılar

1974 Elmalı Semayük Kazısı (Prof. Dr. M. Mellink Başkanlığında)

1987 Erzurum Sos Höyük Kazısı (Atatürk Üniversitesi-Erzurum Müze Müdürlüğü iş birliğinde)

1988-1991 Kyzikos Kazısı (Prof. Dr. Abdullah Yaylalı Başkanlığında)

2006-2008 Tralleis Kazısı (Prof. Dr. Abdullah Yaylalı Başkanlığında)

Yürüttüğü Kazılar

1986 Muş İli, Malazgirt İlçesinde Kurtarma Kazısı (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevlendirmesi ile).

1987 Erzurum İli, Merkez İlçesinde Kurtarma Kazısı (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevlendirmesi ile).

1988 Erzurum İli, Dumlu İlçesi, Yeşilyayla Köyü'nde Ermenilerce Yapılan Katliamla İlgili Toplu Mezar Kazısı (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevlendirmesi ile)

1989-1990 Bayburt İli, Aydıntepe İlçesi, Yeraltı Şehri Kazısı (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevlendirmesi ile).

2014 Aydın İli, Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyü'nde, Müze Müdürlüğü Başkanlığı'ndaki Küçüktepe Höyük kazısını bilimsel danışman olarak yürütmüştür.

2015 Aydın İli, Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyü'nde, Müze Müdürlüğü Başkanlığı'ndaki Küçüktepe Höyük kazısını bilimsel danışman olarak yürütmüştür.

2016 Aydın İli, Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyü'nde, Müze Müdürlüğü Başkanlığı'ndaki Küçüktepe Höyük kazısını bilimsel danışman olarak yürütmüştür.

2017 Aydın İli, Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyü'nde, Müze Müdürlüğü Başkanlığı'ndaki Küçüktepe Höyük kazısını bilimsel danışman olarak yürütmüştür.

2018 Aydın İli, Koçarlı İlçesi, Çakırbeyli Köyü'nde, Müze Müdürlüğü Başkanlığı'ndaki Küçüktepe Höyük kazısını bilimsel danışman olarak yürütmüştür.

Aldığı Teşekkürler

19.06.1987 tarihinde yapılan bir ihbarın değerlendirilmesi sonucunda Erzurum Müzesi'ne kazandırılan eserler üzerine Erzurum Valisi tarafından verilen takdirname.

07.10.1988 tarihinde Erzurum merkez Dumlu Bucağı, Yeşilyayla Köyündeki toplu mezar kazısı nedeniyle Erzurum Valisi tarafından verilen takdirname.

Yayımlar

A-Uluslararası Yayınlar

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleleri

S. Yaylalı, "An engraved pithos from the Erzurum Museum", *Istanbul Mitteilungen* 51, (2001), 139-161.

S. Yaylalı, "Observations on the teapots from Bakla Tepe in Western Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies* Vol. XXXIX, (2002), 113-140.

S. Yaylalı, "Beobachtungen Über Die Bronzenen Ziegenfiguren Im Museum Erzurum", W. Bachmann (ed.), *Musikarchäologie Anatoliens, Deutsches Archeologische Institut*, Berlin, (2002), (baskıda).

S. Yaylalı, "An Old Babylonian Cylinder Seal from Daskyleion in northwestern Anatolia". *Ancient Near Eastern Studies* Vol: XLII, (2005), 299-311.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında (Proceedings) Basılan Bildirileri

S. Yaylalı, "Aşağı Büyük Menderes Havzası ve Neolitik Kültürü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-16 Kasım 2001, Söke-Türkiye, (2002), 147-157.

A. Yaylalı – S. Yaylalı vd, "2006 Yılı Tralleis Kazıları", *29. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara, (2008), 555-578.

A. Yaylalı – S. Yaylalı vd "2007 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt*, Ankara (2009), 17-40.

A. Yaylalı – S. Yaylalı vd., "2008 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2 Cilt*, Ankara (2010), 375-385.

Y. Akkan- S. Yaylalı - Ö. Tütüncüler - E. Erdan, "Çakırbeyli-Küçüktepe Höyük 2014 Yılı Kazı Çalışması", *37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 11-15 Mayıs 2015, (2016) .

S. Yaylalı – Y. Akkan – Ö. Tütüncüler Bircan – E. Erdan, 2018, "Çakırbeyli-Küçüktepe Höyük 2015-2016 Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 22-26 Mayıs 2017, Bursa), C. 1, 113-131.

Uluslararası Kitaplar veya Kitaplarda Bölümler

S. Yaylalı, "Muğla Prehistoryası: Paleolitik Dönemden Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar", *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, (Editör: Turan Takaoğlu), 1-20, İstanbul (2006).

S. Yaylalı - Ö. Tütüncüler, 2014, *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden 'Baltalar'*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

B-Ulusal Yayınlar

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleleri

S. Yaylalı, "Erzurum Müzesindeki Bronz Keçi Figürleri Üzerine Gözlemler", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi V*, 19-31, (1997).

S. Yaylalı, "Erzurum Müzesi'nden Graffitto Bezeli Küp", *Olba III*, (2000), 143-170.

S. Yaylalı, "Erzurum Müzesindeki Kapaklı Bir Çömlekcik", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 103/104, (2001), 8-14.

S. Yaylalı - E. Akdeniz, "Afrodisias Müzesindeki Karahisar Buluntuları", *Olba VI*, (2002), 1-40.

S. Yaylalı, "Silindir Mühür Baskılı Bir Küp Üzerine Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları XVI*, (2002), 571-590.

S. Yaylalı, "Yatağan Küpasar Erken Tunç Çağı Mezarlığı", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 126, (2008), 1-10.

S. Yaylalı, "Pedasa'dan Demir Çağı'na Ait Üç Ayaklı Çömlek", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 127, (2008), 39-44.

S. Yaylalı, “Bodrum Peynirçiçeği Mağarası”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 128, (2008), 1-10.

S. Yaylalı, “Göz İdoller ve Pirot Höyük Örneği”, *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, vol. II, 1-26, (2014).

Ulusal Kitaplar veya Kitaplarda Bölümler

S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü”, *Doğudan Yükselen Işık. Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, İstanbul (2007),165-187.

S. Yaylalı “Çine Arıcılık Müzesi’nin Müzecilik Açısından değerlendirilmesi: Öneriler”, *Çine Arıcılık Müzesi Çalıştay ve Panel Bildirileri*, Çine (2010), 32-34.

S. Yaylalı - E. Akdeniz, “Prehistorik Çağlarda Aydın ve Çevresi”, *Aydın Kent Tarihi*, (2013).

S. Yaylalı - E. Akdeniz, “Protohistorik Çağlarda Aydın ve Çevresi”, *Aydın Kent Tarihi*, (2013).

S. Yaylalı - E. Akdeniz, “Karia’nın Bilinen Bazı Halkları Pelasglar, Karlar, Lelegler”, *Aydın Kent Tarihi*, (2013).

S. Yaylalı - E. Akdeniz, “Aydın ve Çevresinde Son Tunç Çağının Bitişi-Demir Çağının Başlaması”, *Aydın Kent Tarihi*, (2013).

Yönettiği Doktora Tezleri

A. Kuru, Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Seramiğinin Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na Katkıları, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016

E. Erdan, Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu’da Frig Kültür Etkileri, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

B. Ö. Yağan, İÖ 1.Binyılda Anadolu’nun Boya Bezemeli Tümülüs Geleneği, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017.

L. Karadeli, Yeni Bir Hitit Kenti: Kuşaklı – Sarissa, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

N. Akıllı, Anadolu Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu ve Ölü Hediyeleri Işığında Dönemin Sosyal Yapısı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

P. Dönertaş, Arkeolojik Sit Alanlarının Tespiti, Tescili, Korunması ve Yapılan Uygulamalar Doğrultusunda: Eskiypar Höyüğü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

G. Güloğlu, Biranın Doğuşu ile Anadolu Kültür Tarihindeki Yeri ve nemi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

G. Çetinkaya, M..3. Binyılın Başlarından M.. 1. Binin Ortalarına Kadar Anadolu Arabaları, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

H. Korkmaz, İ. II. Binyıl Orta Anadolu Pişmiş Toprak Gaga Ağızlı Testileri, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Yurt Dışı Yüksek Lisans (M.A.) Tez Jüri yeliği

1- Avustralya-Melbourne Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Classical Studies and Archaeology Bölümünde Prof. Jaynie Anderson tarafından yönetilen, Suzanne Rogers'in hazırladığı "Anthropomorphic Figurines of the Neolithic and Chalcolithic Near East" konulu yüksek lisans tezi.

2- Avustralya-Melbourne Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Classical Studies and Archaeology Bölümünde Prof. Dr. Anthony Sagona tarafından ynetilen, Joanna Sally Mary Richmond'un hazırladığı "Textile Production in Prehistoric Anatolia: A Study of Three Early Bronze Age Sites" konulu yüksek lisans tezi.

3-Avustralya-Melbourne Üniversitesi, Gzel Sanatlar Fakültesi, Classical Studies and Archaeology Blmnde Prof. Dr. Christopher Mackie tarafından ynetilen, Marlya Dearne Kerry'nin hazırladığı "Hurrian Language: looking at the linguistic methodology used to determine whether it is a Indo-European language or not" konulu yüksek lisans tezi.

GREK VE ROMA DÜNYASINDA İRİS (SÜSEN) BİTKİSİ

Bilge YILMAZ KOLANCI*

Zarafetine hayran olduğum değerli bilim insanı Serap Hocam'a...

Yaşadığımız coğrafyanın biyolojik çeşitliliği ve zenginliği içerisinde önem taşıyan bir grup, soğanlı ve yumruolu bitkiler olarak bilinen geofitlerden (yer bitkileri) oluşmaktadır¹. Geofitler, özellikle Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya başta olmak üzere dünya üzerinde geniş bir yayılım alanına sahip bitkilerdir². Sıcak ve ılıman bölgelerde yayılış gösteren Iridaceae (süsengiller) familyası da³ bu önemli geofit türlerinden yalnızca biridir. *Crocus* L. (çiğdem), *Gladiolus* L. (glayöl) gibi çiçekli bitkilerden oluşan familyada⁴ ihtişamlı çiçekleri ile floristik zenginliğimiz içerisinde önem kazanan cinslerden birisi ise *Iris* L. (süsen)⁵ dir.

İris⁶, çok yıllık otsu bir bitkidir⁷. Yaprakları şeritsi ve kılıçsı olan bitkide uzunca bir sap üzerinde mavi, mor, sarı, beyaz, kırmızı, kahverengi gibi çeşitli desenlerde pigment dağılımına sahip tek veya birkaç çiçek görülebilmektedir⁸ (Fig. 1-2). Bugün kuzey yarımkürede 250'den fazla türü bilinen irisin⁹ ülkemizde doğal yayılış gösteren

* Bilge Yılmaz Kolancı, Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi, Denizli. bilgey@pau.edu.tr

¹ Aşur 2006, 1; Uysal vd. 2013, 723. Dünya üzerinde 800'ün üzerinde geofit cinsi yetişmektedir (Polat-Kazaz 2013, 94). Geofitler hakkında detaylı bilgi için bkz. Baktır 2009, 14-42.

² Pasche 2004, 59; Aşur 2006, 1; Uysal vd. 2013, 723. Bugün birçok soğanlı bitki türünün Anadolu'dan Avrupa'ya götürüldüğü bilinmektedir (Pasche 2004, 62; Aşur 2006, 1).

³ Öztürk vd. 1990, 144; Güner 2012, 530-541; Blamey- Grey Wilson 1993, 492-501.

⁴ Iridaceae familyasına ait yaklaşık olarak 90 cins ve 1200 tür bilinmekte olup söz konusu bitkiler, toprak altında soğan, kormus veya rizomları olan çok yıllık otsu bitkilerdir. Bitkilerde yapraklar şeritsi, ipliksi veya kılıçsı, çiçek ise iki halka üzerine dizilmiş 6 tepalli olup tepaller birleşiktir (Baytop 1978, 62-63, Lev. 8; Ceylan 1996, 136; Blamey-Grey Wilson 1993, 492; Aşur 2006, 5).

⁵ Güner 2012, 535-540; Polat-Kazaz 2013, 94; Klisarić vd. 2016, 838; Deniz-Aykurt 2016, 446.

⁶ İrisler bugün Anadolu'da yaygın olarak süsen ismiyle tanınmakta olup cehennem zambağı, mezarlık zambağı, eşek lalesi gibi isimlerle de bilinmektedir. İsimlendirme konusunda detaylı bilgi için bkz. Baytop 2007, 252.

⁷ Baytop 2007, 252.

⁸ Aşur 2006, 5; Koçyiğit vd. 2013, 283; Klisarić vd. 2016, 838. Tepaller 6 parçalı olup 3 tanesi aşağı sarmakta ve dış tepal (falls) denilmekte, iç petaller (standard) yukarıya doğru uzanmakta ve içe bükük. Bazı türlerde dış tepalin dip kısmında etli tüycükler görülüyor ve sakal adı veriliyor (Aşur 2006, 5; Koçyiğit vd. 2013, 283; Klisarić vd. 2016, 838). İrisler, soğanlı ve rizomlu olarak, rizomlu irisler ise sakallı (eupogon) ve sakalsız (apogon) olarak 2 gruba ayrılmaktadır (Aşur 2006, 6; Uysal vd. 2013, 723).

⁹ Klisarić vd. 2016, 838; Uzun vd. 2016, 35.

50'ye yakın türü bulunmakta olup bunlardan yaklaşık 20 tanesi endemiktir¹⁰. İklim ve toprak yönünden seçici bir bitki olmadığı için geniş bir adaptasyon yeteneğine sahiptir¹¹. Bu çalışmada, ülkemizde geniş bir coğrafyada yetişen bu bitkinin, antik döneme ait yazılı kaynaklarda ne şekilde tanımlandığı, isminin kaynağı, bitkinin görüldüğü yerler ve kullanım alanları ele alınacaktır.

İris bitkisiyle ilgili en erken yazılı bilgiler, Demeter'e yazılan bir hymnosta¹² karşımıza çıkar. Diğer bilgiler ise, Theophrastus (MÖ 4.yy. sonu, 3.yy. başı), Strabon (MÖ 1.yy.sonu, MS 1.yy. başı), Plinius (MS 1.yy.), Dioskorides (MS 1.yy.), Galen (MS 2.yy.), Celsus (MS 2.yy.), Pausanias (MS 2.yy.sonu) ve Athenaeus (MS 2.yy.sonu-3.yy. başı) gibi çeşitli antik kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılmıştır.

İris, antik dönemde aldığı ismi günümüze kadar taşıyan bitkilerden birisidir. Plinius¹³ ve Dioskorides'in¹⁴ MS 1.yy.'da verdiği bilgiler, ihtişamlı görüntüye sahip bitkinin, çeşitli tonlarda çiçeklere sahip olmasından dolayı gökkuşağı¹⁵ ve gökkuşağı tanrıçası İris ile özdeşleştirildiğini, bu nedenle bitkinin antik dönemde *iris*¹⁶ olarak isimlendirildiğini göstermektedir. Bitkiye isim veren tanrıça İris, mitolojide Okeanos'un soyundan Thaumatas ve Elektra'nın evliliğinden doğan ilk kızlarıdır¹⁷. Görevi Olympos'un baş tanrısı Zeus (Jüpiter) ve karısı Hera'dan (Juno) aldığı haberleri ölümlü ve ölümsüzlere ulaştırmaktır¹⁸. Aldığı buyrukları hızlı bir şekilde iletmesiyle tanınan tanrıça; *çevik ayaklı*

¹⁰ Koçyiğit vd. 2013, 283; Deniz-Aykurt 2016, 446. Türkiye'deki iris taksonları için bkz. Koçyiğit vd. 2013, 292, Çiz. 1.

¹¹ Ceylan 1996, 138.

¹² Söz konusu hymnosta (Hom. *h.* II. 425-428), Demeter'in kızı Persephone'nin, Hades tarafından yer altı dünyasına kaçırılmadan önce, arasında irisin de bulunduğu çeşitli çiçeklerden buket yaptığı anlatılmaktadır.

¹³ Plin. *nat.* XXI. 19.

¹⁴ Dsc. *mat. med.* I. 1.

¹⁵ Plutarkhos (*Is.* 20), matematikçiler tarafından gökkuşağının, bulut içerisindeki güneş ışınlarının yansmasıyla farklı renklere bürünen güneşsel bir imge olarak görüldüğünü aktarmıştır.

¹⁶ Bitkinin antik dönemde iris dışında başka isimler taşıdığı da görülmektedir. Dioskorides (*mat. med.* I. 1) irisin, *iris illyrica*, *thelpida*, *urania*, *catharon* veya *thaumastos*, Romalıların *radix marica*, bazılarının *gladiolus*, *opertritis* ya da *consecatrix*, Mısırlıların ise *nar* olarak adlandırdığını, Plinius (*nat.* XXI. 83) ise yabani irise *xyris* isminin verildiğini bildirmiştir. Athenaeus (*Deipn.* XV. 28) ise iris çiçeklerinin kurt (*λύκος*) dudağına benzerliğinden dolayı Philinus tarafından *λύκοι* olarak adlandırıldığını söylemektedir. Plinius (*nat.* XXXVII. 52), Kızıldeniz'in bazı adalarında kristalize özellikler taşıyan, altı yüzlü bir şekle sahip olan ve güneş ışınlarının üzerine vurmasıyla gökkuşağı şeklinde çeşitli renkleri yansıtan bir taşın da *iris* adını taşıdığını bildirmiştir.

¹⁷ Hes. *theog.* 265-266; Ov. *met.* IV.479, XIV.845.

¹⁸ Hom. *Il.* II. 786-787, VIII. 397-399, XI. 182-210, XV. 175, XVIII. 166-167; Hom. *h.* II. 314; Ov. *met.* I. 270, XI. 630, XIV. 85, 830-831. Bu görevler sırasında bazen İris haber götürdüğü ölümlülere, kişinin tanıdığı bir yakınının kılığına bürünerek iletmiştir (Hom. *Il.* III. 121-124). Hesiodos (*theog.* 781-785) da İris'in ölümsüzler arasında bir mücadele yaşadığı zaman denizin üzerinden koşarak Styks'e haber taşıdığını, Zeus'un Olympos'ta yaşanan mücadelelerde kimin doğru söylediğini aktarmak için İris'i gönderdiğini bildirmiştir. Hesiodos (*theog.* 786-787, 806) Okeanos'un kutsal suyunun bir kayadan Styks'e döküldüğünü ve İris'in yanında altın bir

*İris*¹⁹, *hızlı İris*²⁰, *rüzgâr gibi giden İris*²¹, *altın kanatlı İris*²² ve *haberci İris*²³ gibi çeşitli sıfatlar taşımıştır²⁴. Tanrıça İris'in, eğik bir yayla renkli gökkuşağını oluşturduğuna ve Olympos'tan aldığı haberleri bir köprü görevi taşıyan gökkuşağının üzerinden yeryüzüne ulaştırdığına inanılmıştır²⁵. İris'in yarattığı gökkuşağının içerisinde görülen mavi, mor, turuncu, sarı, kırmızı gibi renkler, aynı tonlarda çiçeklere sahip bu bitki ile özdeşleştirildiği için irislerin, tanrıçanın bitkisi olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle, antik dönem boyunca güç ve ihtişamın sembolü olarak görülen bu bitki, tanrıça İris'in bitkisi olarak saygı kazanıp kutsanmıştır. Ayrıca Tanrıça İris'in Hera ile olan yakın ilişkisinden dolayı iris bitkisi Hera'ya da ithaf edilmiştir²⁶.

Dioskorides²⁷, iris bitkisinin, haçere benzeyen büyük, geniş ve kalın yapraklara, birbiri üzerine eğilen beyaz, mor, gök mavisi, siyah ve soluk renklerdeki çiçeklere, boğumlu, tatlı ve güçlü köklere sahip olduğunu bildirmiştir. Plinius²⁸ ise irisin seçkin kokuya sahip bitkiler arasında yer aldığını, yalnızca kök kısmının değer taşıdığını, bu kökün yanında bulunan bir ağacı bile daha kokulu hale getirdiğini aktarmıştır.

İris, antik dönemde bir dizi ritüel gerçekleştirilerek toplanan bitkilerden birisidir. Bu ritüellere göre, bitki toplanmadan üç ay kadar süre önce toprağı yatıştırma amacıyla kefaretilik olarak toprak bal şerbeti ile ıslatılmış, bitki çıkartılacağı zaman bir kılıcın ucu ile bitkinin etrafına üç adet daire çizilmiş ve yerinden söküleceği sırada kılıcın ucu gökyüzüne doğru kaldırılmıştır²⁹. Bitkiyi toplayacak kişinin temiz ve iffetli olması gerekli görülmüş, kökün taşıdığı yakıcı özelliklerden dolayı elde kabarcıklar oluşturabileceği, bu nedenle de dikkatle toplanması gerektiği bildirilmiştir³⁰. Kökler toplandıktan sonra uygulanan işlem kesilme ve kurutmadır³¹. Keten iplik dizilerinde saklanan köklerin

kap içerisinde bu kutsal suyu taşıdığını aktarmıştır. Söz konusu kutsal su Olymposlu tanrılar tarafından yalan bir yemin edildikten sonra içilirse, yalan söyleyen kişi on yıl boyunca çok ağır cezalara maruz kalmaktadır (Hes. *theog.* 791-805).

¹⁹ Hom. *Il.* VIII. 425.

²⁰ Hom. *Il.* XV. 159.

²¹ Hom. *Il.* VIII. 409; Hom. *h.* III. 108.

²² Hom. *Il.* VIII. 399, XI. 185; Hom. *h.* II. 314.

²³ Hom. *Il.* XV. 144.

²⁴ Antik dönemde tanrıça adına yapılan tapınakların varlığı da bilinmektedir (Ov. *met.* XIV. 85-86).

²⁵ Ov. *met.* I. 270, XI. 633, XIV. 838.

²⁶ D'Andrea 1989, 52.

²⁷ Dsc. *mat. med.* I. 1.

²⁸ Plin. *nat.* XXI. 19.

²⁹ Plin. *nat.* XXI. 19.

³⁰ Plin. *nat.* XXI. 19.

³¹ Dsc. *mat. med.* I. 19. Günümüzde halen rizomlar, su ile yumuşatıldıktan sonra antik dönemdeki gibi soyulmakta ve dilimlenmiş halde kesilmektedir (Baytop 1963, 444). Kurutma işlemi ise güneşte veya fırınlarda gerçekleştirilmektedir (Baytop 1984, 384-385; Ceylan 1996, 138). Rizomlar, kurutma sırasında menekşe kokusuna benzeyen bir koku kazanmaktadır (Baytop 1963, 444).

özellikle gölgede kurutulması önerilmiştir³². Kaliteli olması gereken köklerin niteliği, temas edildiğinde hapsirtan özellik taşımasıyla belirlenmiştir³³.

Antik kaynaklar tarafından verilen bilgiler bitkinin antik dönemde, nerelerde yetiştirildiğini, üretildiğini ve değer taşıdığını göstermektedir. Bunlardan ilki, Strabon³⁴ tarafından aktarılan, irisi ve merhemi ile meşhur olduğu bildirilen Selge (Pisidia) şehridir. Plinius³⁵ da benzer şekilde, Pisidia bölgesinde yetişen irislerin yüksek değer taşıdığını belirtmiş ancak şehir adı bildirmemiştir. Yine Plinius³⁶, en yüksek kalitedeki irislerin Illyricum'da Drilon nehri kenarındaki ormanlarda ve Naron'a'da bulunduğunu, Illyricum'da farklı iki tür irisin³⁷ yetiştirildiğini aktarmıştır. Ona göre³⁸ ikinci kalitedeki beyaz renkli irisler Makedonya'da, üçüncü kalitedeki en acı tada ve büyüklüğe sahip irisler ise Afrika'da yetişmektedir. Dioskorides³⁹ ise, Plinius ile benzer şekilde Illyricum'da en iyi irislerin yetiştiğini ancak Makedonya'da yetişen irislerin de aynı kaliteye sahip olduğunu, söz konusu iris köklerinin dövüldüğü zaman hapsirtmayan, kalın ve acı bir kök ile sarı renkli çiçeklere sahip olduğunu aktarır. Dioskorides'te⁴⁰, bir alt kalitedeki irislerin Libya'da (Afrika) yetiştirildiğini, acı bir kök ve beyaz renkli çiçeklere sahip olduğunu bildirmiştir. Yine Dioskorides⁴¹, en iyi kokuya sahip irisin Pamphylia'da Perge şehrinde ve Achaia'da Elis şehrinde üretildiğini bildirmiştir. Plinius⁴² Leucas ve Elislilerin iris bitkisini çok uzun zamandır işlediğini, kendinden önceki dönemlerde bu bitkilerin çok yüksek değer taşıdığını ancak kendi döneminde iris yağı üretimi için yüksek kaliteli bitkinin Kilikia ve kuzey iklimlerinde, en iyisinin ise Pamphylia'da bulunduğunu söylemiştir. Athenaeus⁴³ ise (MS 2-3.yy.), Herophilios okulundan Apollonios tarafından parfüm yapımı için Elis ve Kyzikos'ta en iyi iris parfümünün üretildiğini bildirildiğini belirtmektedir. Ayrıca Plinius'un⁴⁴ önceden Korinth, kendi zamanında Kyzikos'ta, Athenaeus'un (XV. 38) ise Kyzikos'da en iyi kalitedeki iris parfümünün üretildiğini aktarması, bize her iki kentte kaliteli kokuya sahip iris bitkisinin yetiştirildiğini göstermektedir. Yine Pausanias⁴⁵ tarafından aktarılan bilgiler, Yunanistan'daki Chaeroneia şehrinde, bataklıklarda büyüyen, zambak büyüklüğüne sahip ve merhem yapımında kullanılan bir irisin yetiştirildiğini de göstermektedir.

³² Dsc. *mat. med.* I. 1.

³³ Plin. *nat.* XXI. 19.

³⁴ Strab. XII. 7. 3.

³⁵ Plin. *nat.* XXI. 19.

³⁶ Plin. *nat.* XXI. 19.

³⁷ Plinius (*nat.* XXI. 19), kırmızı renkte olan ve kalite bakımından daha üstün nitelikler taşıyan irisin *raphanitis*, diğerinin ise *rhizotomus* olarak isimlendirildiğini bildirmiştir.

³⁸ Plin. *nat.* XXI. 19.

³⁹ Dsc. *mat. med.* I. 1.

⁴⁰ Dsc. *mat. med.* I. 1.

⁴¹ Dsc. *mat. med.* I. 66.

⁴² Plin. *nat.* XXI. 19.

⁴³ Athen. *Deipn.* XV. 38.

⁴⁴ Plin. *nat.* XIII. 2.

⁴⁵ Paus. IX. 41. 7.

Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgiler, irisin antik dönemde belirli merkezlerde yetiştirilip ünlendiğini, bitkinin kök ve koku kalitesiyle bağlantılı olarak parfüm, merhem gibi ürünleri ile ön plana çıktığını göstermektedir. Şüphesiz ki bu ürünler, ticarete üretildiği kentin ekonomisine de katkı sağlamıştır. Genel olarak yazılı kaynaklar aracılığıyla edindiğimiz bilgiler bir araya getirildiğinde, antik dönemde, Yunanistan'da Elis⁴⁶, Leucas⁴⁷, Korinth⁴⁸ ve Chaeroneia⁴⁹ kentlerinde, Makedonya'da⁵⁰, Illyricum'da⁵¹ ve Libya'da⁵², Anadolu'da ise Kyzikos⁵³, Pisidia-Selge⁵⁴, Pamphylia-Perge⁵⁵ kentleri ve Kilikia bölgesinde⁵⁶ bitkinin yetiştirildiği görülmektedir.

Köklerinin etkisinden dolayı Dioskorides'in aromatik bitkiler listesinde ilk sırayı alan iris⁵⁷, Plinius'un da belirttiği gibi yoğun bir şekilde parfüm yapımında kullanılmıştır⁵⁸. İris parfümü, antik dönemde en seçkin kokular arasında sayılmaktadır⁵⁹. Uzun süre dayanan kalıcılığa sahip bu parfüm⁶⁰, kısa mesafede güçlü ve etkili bir koku yaymasıyla tanınmıştır⁶¹. Esans, bitkinin kurutulduktan sonra dövülen köklerinden elde edilmiştir⁶². Kökler, hasat edildikten sonraki üç yıl süresince yüksek kalitededir ve bu özelliğini altı yıla kadar taşıdığı belirlenmiştir⁶³. Yaklaşık olarak 8.5 galon yağa, 13 galon iris kökü kullanılmış, köklerin kendine has kokusunu açığa çıkartması için karışım ateşle doğrudan temas etmeden hazırlanmıştır⁶⁴. Antik dönemde hazırlanan parfümlerin birçoğu belirli derecede acılığa sahiptir⁶⁵. Bunlardan birisi olan iris parfümü, tazeyken acı, sıcak ve yakıcı özellik taşımasından dolayı ciltte yaralar oluşturabileceği için tazeyken dokunulmaması da önerilmiştir⁶⁶. Elde edilen esans, yalnızca kozmetik amaçlı değil, tıbbi değer taşıyan bir ürün olarak da kullanım görmüştür⁶⁷.

⁴⁶ Plin. nat. XXI. 19; Dsc. mat. med. I. 66; Athen. Deipn. XV. 38.

⁴⁷ Plin. nat. XXI. 19.

⁴⁸ Plin. nat. XIII. 2.

⁴⁹ Paus. IX. 41. 7.

⁵⁰ Dsc. mat. med. I. 1; Plin. nat. XXI. 19.

⁵¹ Dsc. mat. med. I. 1; Plin. nat. XXI. 19.

⁵² Dsc. mat. med. I. 1; Plin. nat. XXI. 19.

⁵³ Plin. nat. XIII. 2; Athen. Deipn. XV. 38; Paus. IV. 35. 8.

⁵⁴ Strab. XII. 7. 3; Plin. nat. XXI. 19.

⁵⁵ Dsc. mat. med. I. 66; Plin. nat. XXI. 19.

⁵⁶ Plin. nat. XXI. 19.

⁵⁷ Dsc. mat. med. I. 1.

⁵⁸ Plin. nat. XXI. 19.

⁵⁹ Theophr. h. plant. VI. 28; Plin. nat. XXI. 19.

⁶⁰ Theophr. h. plant. IX. 38-39, XI. 56. Theophrastus (h. plant. XIV. 69), Mısır balanosundan yapılan bir parfümün, iris parfümü ile karıştırıldığında daha iyi bir koku elde edildiğini bildirmiştir.

⁶¹ Theophr. h. plant. III. 12.

⁶² Theophr. h. plant. VI. 23; Athen. Deipn. XV. 39.

⁶³ Theophr. h. plant. VII. 34.

⁶⁴ Theophr. h. plant. VI. 23-24.

⁶⁵ Theophr. h. plant. V. 21.

⁶⁶ Theophr. h. plant. V. 21, VII. 32.

⁶⁷ Theophr. h. plant. VIII. 36.

Theophrastus'un⁶⁸ verdiği bilgiler, iris parfümüne renk vermek amacıyla *Alkanna tinctoria* (havacıya otu) bitkisinin köklerinin kullanıldığını göstermektedir. Dioskorides⁶⁹ söz konusu bitkinin (*anchousa*) köklerinin, kan rengine yakın, kırmızı renkli bir boya sağladığını bildirmiştir. Bu da bize, antik dönemde iris parfümlerinin kırmızı bir renge sahip olduğunu göstermektedir.

İris parfümü üretiminin belirli merkezlerde popülerlik kazandığı ve ünlendiği görülmektedir. Plinius⁷⁰, kendisinden önceki dönemlerde Korinth kentinde üretilen parfümlerin popüler olduğunu ancak onun zamanında Kyzikos'ta üretilen parfümlerin Korinth parfümlerini geride bıraktığını bildirmiştir. Athenaeus'un⁷¹ da Kyzikos'un en iyi iris parfümünü ürettiğini söylemesi Kyzikos'da üretilen iris parfümlerinin en azından MS 1.yy.'dan, 3.yy.'ın başına dek ününü ve kalitesini koruduğunu, üretimde de ön plana çıktığını göstermektedir. Yazılı kaynaklara göre parfüm yapımı için en iyi kalite ve kokudaki irisler ise, Elis⁷², Kyzikos⁷³ ve Perge⁷⁴ şehirlerinde yetişenlerdir. İrisin günümüzdeki en önemli kullanım alanı halen kozmetik ve parfümeri sanayiidir⁷⁵. Köklerinden elde edilen hoş kokulu yağ, güçlü bir sabitleyici olarak parfümlerin içerisinde yerini almaktadır.

İris, antik dönemin önemli tıbbi bitkilerinden birisidir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi süresince, ünlü hekimler tarafından çeşitli reçetelerin içerisinde listelenmiştir. Bu bağlamda özellikle bitkinin kökünden elde edilen bir çeşit yağ/merhem yoğun bir kullanım görmüştür.

İris merhemini tedavide kullanan hekimlerden birisi Celsus'tur. Celsus, yanık ve yara tedavisinde⁷⁶, iltihaplı göz⁷⁷ ve kulak⁷⁸ rahatsızlıkları ile diş ağrılarında⁷⁹ iris kökünden

⁶⁸ Theophr. *h. plant.* VII. 33.

⁶⁹ *Dsc. mat. med.* IV. 23.

⁷⁰ *Plin. nat.* XIII.2.

⁷¹ *Athen. Deipn.* XV.38.

⁷² *Athen. Deipn.* XV. 38; *Dsc. mat. med.* I. 66.

⁷³ *Plin. nat.* XIII.2; *Athen. Deipn.* XV. 38.

⁷⁴ *Dsc. mat. med.* I. 66.

⁷⁵ Stager 1917, 40; Yakar 1964, Lev. 4; Baytop 1984, 385; Ceylan 1996, 139; Aşur 2006, 12; Uzun vd. 2016, 35; Klisarić vd. 2016, 838; Dönmez vd. 2016, 6.

⁷⁶ *Cels.* V. 26, 27.

⁷⁷ *Cels.* (VI. 6), enfeksiyonlu göz akıntısının kontrol edilemediği durumlarda hastanın kafasının traş edilmesini, gözlerle bol sıcak su ile pansuman yapılmasını ve başın iris yağı ile yağlanarak hastanın terlemesinin sağlanmasını önermektedir. Yine iltihaplı kulaklarda, kulağın içerisine iris merhemi veya bal ile karıştırılan iris kökü de kullanılmıştır. Kulak çınlamalarında ise iris yağı ile birlikte karıştırılan kunduz yağı kulak içerisine uygulanmaktadır.

⁷⁸ *Cels.* (VI. 7), iltihaplı ve ağrılı kulaklar için birinci gün perhize alınan hastanın ağrısı devam ederse bir sonraki gün için kafasının traş edilmesini ve sıcak iris merhemi ile yağlanan başın sarılıp kapatılmasını, ağrının kontrol altına alındıktan sonra iris merheminin kulak etrafına sürülmesini önermektedir. Dioskorides (*mat. med.* I. 66) de irisın kulak çınlamalarında fayda sağladığını bildirmiştir.

⁷⁹ *Cels.* (VI. 9), ağrıyan bölgeye iris yağından yapılan bir merhem uygulandıktan sonra yün bandaj ile kapatılmasını önermiştir.

elde edilen merhemini kullanılmasını önermiştir. Galen⁸⁰ de ağırlı yaralanmalarda İlyrian irisinin lapa şeklinde uygulanmasını söylemektedir. İris, baş ağrılarında da kullanılan bir bitkidir. Dioskorides⁸¹ iris, gül ve sirkeden hazırlanan lapa şeklindeki karışımın, Plinius⁸² defne yağı ile hazırlanan karışımın, Celsus⁸³ ise kurutulmuş iris kökünün baş ağrısının tedavisinde fayda sağladığını bildirmiştir. Yine Plinius⁸⁴ ve Dioskorides⁸⁵ bitkinin uyutucu etkisi olduğunu aktarmıştır. Celsus⁸⁶ tarafından da kaliteli bir uyku için iris kökünden hazırlanan merhemini başa sürülmesini önermiştir.

İrisin önemli bir kullanımı da bazı bitki, hayvan ve besin zehirlenmelerine karşıdır. Yılan ve örümcek ısırıklarında, akrep sokmalarında, köpek ısırıklarında, baldıran otu ve mantar zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılmıştır⁸⁷. Yine Celsus⁸⁸ tarafından verilen bilgiye göre VI. Mithridates tarafından hazırlanan panzehir içerisinde iris kökü bulunmaktadır.

Plinius⁸⁹, çiğnenen irisin kötü nefesi düzelttiğini, koltuk altında oluşan kokuları giderdiğini, Galen⁹⁰ ise banyodan sonra rahatlamak amacıyla iris yağının kullanılması gerektiğini bildirmiştir. Athenaus⁹¹ tarafından aktarılan bir pasajda, gül ve iris ile yapılan *baccaris* isimli bir yağın masaj için kullanıldığı görülmektedir. Dioskorides⁹² çil ve güneş yanığı lekeli için çöplene otu ve bal ile hazırlanan bir karışımı reçete etmiştir. Ayrıca iris; dalak hastalıklarında, hemoroit tedavisinde, bazı kadın hastalıklarında, bağırsak ve mide hastalıklarında, idrar söktürücü, terletici ve kusturucu olarak, öksürük tedavisinde kullanım görmüştür⁹³. Günümüzde iris bitkisinin tıbbi amaçlı kullanımı kozmetik ve parfümeri sanayisindeki kadar yoğun olmamakla birlikte balgam ve idrar söktürücü, safra arttırıcı, dıştan yaraları iyileştirici, kusturucu, müshil ilacı, bulantı ve bitkinliklere, migren ve gastrite karşı etkisi ile çeşitli reçeteler içerisinde yer almaktadır⁹⁴.

Plinius⁹⁵ irisin seçkin kokuya sahip bitkilerin başında gelmesine rağmen, çelenk yapımında kullanılmayan bitkilerden birisi olduğunu bildirmiştir. Ancak bitki, çeşitli renkleri ve ihtişamlı görüntüsüyle antik dönemde özellikle de Roma Dönemi'nde

⁸⁰ Gal. VIII. 3.

⁸¹ Dsc. *mat. med.* I. 1.

⁸² Plin. *nat.* XXIII. 80.

⁸³ Cels. III. 10.

⁸⁴ Plin. *nat.* XXI. 83.

⁸⁵ Dsc. *mat. med.* I. 1.

⁸⁶ Cels. III. 18.

⁸⁷ Plin. *nat.* XXI. 83, Dsc. *mat. med.* I. 1, I. 66, Cels. V. 23.

⁸⁸ Cels. V. 23.

⁸⁹ Plin. *nat.* XXI. 83.

⁹⁰ Gal. VIII. 3.

⁹¹ Athen. *Deipn.* XV. 40.

⁹² Dsc. *mat. med.* I. 1.

⁹³ Plin. *nat.* XXI. 83, Dsc. *mat. med.* I. 1, I. 66, Cels. III. 21.

⁹⁴ Baytop 1963, 444; Baytop 1984, 385; Ceylan 1996, 138; Lust 2000, 350.

⁹⁵ Plin. *nat.* XXI. 19.

bahçelerde yetiştirilen değerli süs bitkilerinden birisidir⁹⁶ (Fig. 3). Bitkinin peyzaj amaçlı kullanımı günümüzde halen devam etmekte⁹⁷, bahçelerin dışında özellikle Anadolu’da mezarlıklarda da sıklıkla dikilmektedir⁹⁸.

Yukarıda da detaylı bir şekilde ele aldığımız gibi, iris, antik dönemde özellikle parfüm yapımında ve tıbbi reçetelerde kullanılan değerli ve önemli bir bitkidir. Antik kaynaklar aracılığıyla Anadolu’da Kyzikos, Pisidia-Selge, Pamphylia-Perge kentleri ve Kilikia bölgesinde yetiştirildiğini öğrendiğimiz iris, bugün halen söz konusu coğrafyada karşımıza çıkan önemli bitki türlerinden birisidir. Özellikle Selge, Perge ve Kilikia Bölgesi antik kentlerini kapsayan Antalya, Adana ve Mersin illeri⁹⁹ ile Kyzikos’un bağlı bulunduğu Güney Marmara Bölgesi¹⁰⁰, iris bitkisinin yetiştiği önemli coğrafı alanlardır. Bu bölgelerde yetişen irislerin birçoğunun endemik türler olması da, antik kaynaklarda verilen bilgileri teyit eder şekildedir. Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin, ilerleyen zamanlarda bu bölgelerde ve kentlerde yapılacak kazı ve araştırmalar neticesinde yeni kanıtlar ortaya koyacağı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Aşur 2006, Aşur, F., Van ve Yakın Çevresinde Rizumlu Irislerin (Iris spp.) Peyzaj Mimarlığı Bitkilendirme Çalışmalarında Kullanım Olanaklarının Belirlenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Athenaeus, The Deipnosophist, Trans. H. G. Bohn, London, 1854.
- Baktır 2009, Baktır, İ., “Geofitlerin Çoğaltılması”, Antalya Geofitleri/Geophytes of Antalya, Ankara, 14-42.
- Baytop 1963, Baytop, T., Türkiyenin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri, İstanbul.
- Baytop 1978, Baytop, A., Tıbbi Bitkiler Atlası, İstanbul.
- Baytop 1984, Baytop, T., Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün), İstanbul.
- Baytop 2007, Baytop, T., Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Ankara.
- Blamey-Grey Wilson 1993, Blamey, M., Grey Wilson, C., Mediterranean Wild Flowers, London.
- Celsus, De Medicina, Ed. W.G. Spencer, Cambridge, 1971.
- Ceylan 1996, Ceylan, A., Tıbbi Bitkiler – II (Uçucu Yağ Bitkileri), İzmir.
- D’Andrea 1989, D’Andrea, J., Ancient Herbs, In the J. Paul Getty Museum Gardens, Los Angeles.

⁹⁶ Tez 2010, 224.

⁹⁷ Yakar 1964, Lev. 4; Baytop 1984, 385; Ařur 2006, 2, 8; Baytop 2007, 252; Uysal vd. 2013, 723; Klisarić vd. 2016, 838; Uzun vd. 2016, 35.

⁹⁸ Baytop 1984, 385; Öztürk vd. 1990, 144; Baytop 2007, 252. Bu nedenle bitki halk tarafından “mezarlık zambağı” ismiyle de bilinir (Baytop 2007, 252). Bitkinin mezarlıklardaki kullanım sebebi, İris’in antik dönem inancında cennet ve dünya arasındaki bağlantıyı sağlayan bir tanrıça olmasının, dolayısıyla da bitkinin taşıdığı bu sembolik anlamın günümüze kadar süregelen yansımaları olabilir.

⁹⁹ Göktürk 2009, 184-204; Güner 2012, 536-540; Deniz-Aykurt 2016, 448.

¹⁰⁰ Güner 2012, 537-540.

Grek ve Roma Dünyasında İris (Süsen) Bitkisi

- Deniz-Aykurt 2016, Deniz, İ. G., Aykurt, C., Antalya Endemik ve Nadir Çiçekleri, Antalya.
- Dioskorides, De Materia Medica, Being an herbal with many other medicinal materials, Ed. T.A. Osbaldeston, Johannesburg, 2000.
- Dönmez vd. 2016, Dönmez, Ş., Çakır, M., Kef, Ş., “Bartın’da Yetişen Bazı Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Peyzaj Mimarlığında Kullanımı”, Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi 1 (2), 1-8.
- Galen, Method of Medicine, Book V-IX, Trans. I. Johnston, G.H.R. Horsley, London, 2011.
- Göktürk 2009, Göktürk, S., “Bitkiler”, Antalya Geofitleri/Geophytes of Antalya, Ankara, 88-468.
- Güner 2012, Güner, A., Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler), İstanbul.
- Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Çev. F. Akderin, 2014.
- Homeros, Homeros İlahileri (Homerik Hymnos’lar), Çev. A. Eti Sina, İstanbul, 2008.
- Homeros, İlyada, Çev. A. Erhat-A. Kadir, 2004.
- Klisarić vd. (2016), Klisarić, N.B., Miljković, D., Avramov, S., Živković, U., Tarasjev, A., “Developmental Instability in German Iris Flower as a Potential Biomonitoring Method”, Archives of Biological Sciences 68 (4), 837-844.
- Koçyiğit vd. 2013, Koçyiğit, M., Erken, K., Özhatay, N., Kaya, E., “Türkiye’deki *Iris* L. Subgen. *Iris* ve Subgen. *Scorpiris* Türlerinin Kromozom Sayıları”, V. Süs Bitkileri Kongresi (06-09 Mayıs 2013), Cilt I, Yalova, 283-293.
- Lust 2000, Lust, J., Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi, Çev. A. Dülger, İstanbul.
- Ovidius, Dönüşümler, Çev. İ. Z. Eyuboğlu, İstanbul, 1994.
- Öztürk vd. 1990, Öztürk, M., Seçmen, Ö., Gemici, Y., Görk, G., Aegean Region Turkey, Plants and Landscape, İzmir.
- Pasche 2004, Pasche, E., “Anadolu’nun Bazı *Crocus* (Çiğdem) ve *Iris* (Süsen) Türleri”, Türkiye Çiçekleri, Ed. A.H. Çolak, Ankara, 59-72.
- Pausanias, Periegesis tes Hellados, Description of Greece, Çev. W.H.S. Jones, London, 1964-1966.
- Plinius, Naturalis Historia, Trs. J. Bostock, 1855.
- Plutark, Isis ve Osiris, Çev. M. Tuncer, İstanbul, 2006.
- Polat-Kazaz 2013, Polat, Z., Kazaz, S., “Farklı Zorlama Uygulamalarının Lale (*Tulipa gesneriana* L.)’nin Kesme Çiçek Performansı Üzerine Etkileri”, V. Süs Bitkileri Kongresi (06-09 Mayıs 2013), Cilt I, Yalova, 94-101.
- Stager 1917, Stager, W., Tall Bearded Iris (Fleur-de-Lis): what, when, where and how to plant and subsequent care, Illinois.
- Strabon, Naturalist Historia, Ed. H.L. Jones, London, 1924.
- Tez 2010, Tez, Z., İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası, İstanbul.
- Theophrastus, Enquiry into Plants, Trans. A. Hort, London, 1916.
- Uysal vd. 2013, Uysal, E., Erken, E., Kaya, E., Erken, S., Gülbağ, F., “Türkiye Florasında Mevcut Soğanlı *Iris* (*Iris* spp.) Türlerinde Toprakların Verimlilik Durumlarının Belirlenmesi”, V. Süs Bitkileri Kongresi (06-09 Mayıs 2013), Cilt II, Yalova, 723-728.

Uzun vd. 2016, Uzun, S., İlbaşı, A.İ., İpek, A., Beyzi, E., Uranbey, S., Arslan, N., “Endemik Kaba Navruz Bitkisinin (*Iris galatica* Siehe) In Vitro Çoğaltımı”, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi 25 (1), 35-41.

Yakar 1964, Yakar, N., Renkli Türkiye Bitkileri Atlası I, İstanbul.

Figürler Listesi

Fig. 1: *Iris germanica* L. (Fotoğraf: Bilge Y. KOLANCI)

Fig. 2: *Iris germanica* L. (Fotoğraf: Bilge Y. KOLANCI)

Fig. 3: Livia Evi fresklerinde peyzaj amaçlı kullanıldığı görülen iris bitkisi. (<http://1.bp.blogspot.com/-s9It7ajWZLE/VI15nbCQ3uI/AAAAAAAAAFPC/jQdpwdRLkk4/s1600/Iris%2C%2BVilla%2BLivia%2C%2BRome.jpg> Erişim Tarihi: 20.01.2019, 16.30)

Fig. 1.

Fig. 2.

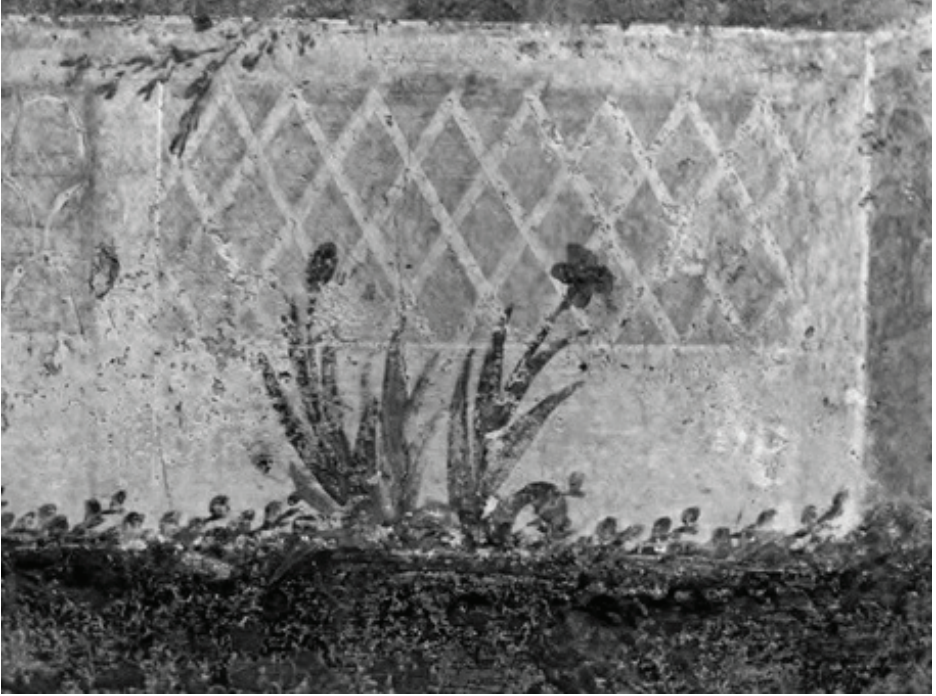

Fig. 3.